

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Затверджую:
Завідувач кафедри СіГД,
полковник служби ЦЗ.
О.В. Рябініна

17 червня 2019 року.

СОЦІОЛОГІЯ

ТЕМА № 10: «СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ».

План.

- 10.1 Політика як соціальний інститут.
- 10.2 Структура політики.
- 10.3 Політика і влада.
- 10.4 Політична система суспільства.

Час проведення: 2 учбові години.

Харків 2019

10.1 Політика як соціальний інститут

Поняття політика відображає політичні явища, процеси й цілеспрямовані відносини між соціальними групами з приводу влади для реалізації своїх інтересів.

Таким чином, центральним поняттям політики є поняття влади.

Суб'єктами політики можуть бути будь-які соціальні суб'єкти, що вступають між собою у відносини з приводу завоювання або здійснення політичної влади, у тому числі класи, політичні партії, окремі особистості. Як суб'єкти політики виступають цілі народи, нації й держави.

Соціологія політики - це галузь соціології, що вивчає взаємини політичної сфери з іншими сферами громадського життя.

Тобто соціологія політики вивчає не політичну сферу у власному значенні, а політичне життя суспільства: «політичні відносини», «політичні інтереси», «політичні процеси й взаємодії», «політична свідомість», «політичні інститути».

Відносини між класами, іншими соціальними групами й національними спільнотами, а також державами із приводу політичної влади становлять основний зміст політики, її стрижень, навколо якого групуються, розвиваються та змінюють один одного інші елементи політичних процесів, які відбуваються в суспільстві.

В зв'язку із цим соціологія політики, що досліджує реальне політичне життя суспільства, виступає, насамперед, як соціологія політичних відносин, через призму яких розглядається вся безліч політичних явищ у їхніх зв'язках і взаємодіях.

Для характеристики політичних явищ і процесів соціологія використовує цілий ряд понять. Найбільш широким з них є поняття "політичної сфери". Вона включає всі явища політичного характеру. Це політичний простір, у якому протікають всі політичні процеси. Структура політичної сфери розкривається через поняття політичної свідомості, норм, організацій, установ, відносин.

Для аналізу тих самих процесів можуть вживатися різні поняття залежно від аспектів розгляду:

/ Якщо нас цікавить політична діяльність - ми оперуємо поняттям «політичне життя».

/ Якщо нас цікавлять методи й способи участі мас у керуванні, ми звертаємося до категорії «демократія».

/ При характеристиці політики як способу, рівня освоєння й перетворення миру ми користуємося поняттям «політична культура».

/ Коли нас цікавить істотне, типове в політичній сфері як цілісному утворенні, ми звертаємося до поняття «політична система». Це більш глибоке, ємне поняття, ніж сфера. Воно дає системне, цілісне подання про функції й розвиток політичної сфери й ін.

Політика зазнає впливу від різних інститутів: соціальних, економічних, духовних, моральних, правових і т.д.

Тобто політика взаємодіє з іншими соціальними інститутами, вона впливає на них і випробовує їхній вплив. Наприклад, 1) Політика й економіка взаємозалежні через владу, через володіння засобами виробництва, через панування в сфері розподілу. Ці відносини зв'язують політику й економіку й надають економічній діяльності політичний зміст, а політичну - трансформують в економічну. 2) Як суспільна сутність, політика невіддільна від свідомості суспільства й людини, її інтересів, потреб, цілей, світогляду. І в цьому проявляється взаємозв'язок політики з моральними факторами.

Роль політики в суспільстві обумовлена трьома її властивостями:

- 1- універсальністю, всеохоплюючим характером,
тобто здатністю впливати практично на всі сторони життя суспільства;
- 2- проникаючою здатністю,
тобто здатністю безмежного проникнення;
- 3- і атрибутивністю,
тобто здатністю сполучатися з неpolітичними, суспільними явищами й відносинами.

Функції політики

Як соціальний інститут політика виконує різноманітні функції. До них, насамперед, відносяться:

- ціннісно-орієнтаційна функція
(політика виражає корінні інтереси соціальних груп і визначення програми суспільного розвитку);
- управлінська
(полягає в тім, що політика здійснює функції керування політичними й суспільними процесами в інтересах окремих соціальних груп і суспільства в цілому, а також вирішує виникаючі соціальні й політичні протиріччя);
- інтегруюча
(політика як соціальний інститут поєднує різні сфери суспільства й здійснює їхню взаємодію);
- інноваційна
(саме політика створює нові форми організації, забезпечує зміну й розвиток суспільства);
- соціалізуюча
(політика бере участь у вихованні й сприяє формуванню особистості. Згодом особистість прилучається до політичної культури суспільства).

10.2 Структура політики

Як соціальний інститут політика має складну структуру. Її основними елементами є:

- політичні відносини,
- політичні інтереси,
- політична свідомість,

- політична організація.

- Політичні відносини

Політична діяльність суб'єктів опосередкована їхніми політичними відносинами, оскільки політична діяльність одних суб'єктів викликає відповідну реакцію інших суб'єктів і завжди проявляється в рамках їхньої взаємодії. Постійно повторюючись, ці взаємодії закріплюються як стійкі політичні відносини.

Насамперед, це відносини: політичних діячів і мас, політичної еліти й електорату (виборців), лідерів і груп підтримки й інших.

Звичайно, політичні відносини формуються свідомо. Кожний із суб'єктів, вступаючи в політичні взаємодії з іншими суб'єктами, свідомо прагне реалізувати свої політичні інтереси й свідомо ж використовує для цього ті або інші засоби.

Зрозуміло, політичні відносини не зводяться тільки до відносин політичної влади, хоча останні становлять їхнє ядро. Вони складаються із приводу всіх сторін політичного життя суспільства, у тому числі у зв'язку з рішенням національних і міжнаціональних проблем, здійсненням цивільних прав і волі.

Політичні відносини стосуються також проблем економіки, соціальної сфери й духовного життя суспільства. Звідси з'являються економічна політика, соціальна політика або, скажемо, політика держави в області духовної культури. Всі сфери громадського життя тісно пов'язані між собою й впливають один на одного.

- Політичні інтереси

Політичні відносини між людьми складаються під впливом їхніх політичних інтересів. Однак, зложившись, політичні відносини самі породжують різноманітні політичні інтереси суб'єктів. Тому можна сказати, що політичні відносини людей проявляються як їхні політичні інтереси.

Дослідження проблеми взаємодії політичних відносин суб'єктів та їхніх політичних інтересів становить найважливіше завдання соціології політики.

Аналіз взаємодії політичних інтересів людей (насамперед класів, націй, політичних партій) необхідний тому, що дає можливість, з одного боку, зрозуміти зміст політичних інтересів суб'єктів; з іншого боку, визначити напрямку зміни самих політичних відносин під впливом знову виниклих політичних інтересів. А це допомагає осмислити напрямок зміни й розвитку всього політичного життя суспільства.

Політичні інтереси людей визначаються обставинами їхньої життєдіяльності, їхнім соціальним станом і місцем у соціальній системі. Політичні інтереси з'являються як щось таке, що корисно й вигідно тим або іншим класам, соціальним групам, національним спільнотам й іншим суб'єктам для зміцнення їхнього положення в системі існуючих політичних відносин, насамперед, відносин політичної влади, а також для більше повного використання ними політичних прав і свобод.

Соціологія політики, звичайно ж, ставить перед собою завдання виявити й дослідити політичні інтереси суб'єктів, тобто те, що об'єктивно значимо й вигідно для їхнього політичного самоствердження в тій або іншій ситуації. Для неї також

важливо з'ясувати, наскільки глибоко самі суб'єкти політичних відносин усвідомлюють свої політичні інтереси й, отже, яка їхня політична зацікавленість.

Складна гама політичних інтересів породжується національними відносинами. Вони пов'язані, насамперед, з державним устроєм багатонаціонального суспільства, з рішенням проблем економічних взаємин націй, а також проблем розвитку їхніх культур, самобутності, територіальній цілісності й т.д. Ці інтереси повинні бути правильно усвідомлені самими націями й реалізовані на державному рівні таким чином, щоб не ущемлялися інтереси ні однієї з них. Звідси проблема гармонійного сполучення інтересів різних націй як найважливіший принцип міжнаціональних відносин. Сьогодні ця проблема стоїть в ряді основних у розвитку нашого суспільства.

- Політична свідомість

Політична свідомість являє собою почуття, погляди, ідеї та настрої, що виражають відношення людей до політичної влади, її завоювання й утримання.

Ті або інші компоненти політичної свідомості присутні в кожній політичній дії класів, соціальних груп і національних спільнот. Політичні настрої, погляди, мотиви, цілі виступають у ролі спонукальних сил діяльності людей, характеризують її зміст і спрямованість. Політична свідомість пронизує діяльність всіх політичних інститутів, інших елементів політичної системи суспільства. Вона персоніфікує суб'єктивну сторону політичного життя суспільства.

Політична свідомість — досить складне духовне утворення. Вона проявляється через різні стани й рівні. Вона може бути: вірною і помилковою, оптимістичною або песимістичною, стійкою і нестійкою.

Коли соціологи говорять про рівні політичної свідомості, вони мають на увазі такі її прояви, як повсякденна й теоретична свідомість:

Повсякденна політична свідомість людей — це їхні життєві уяви про політичні явища і процеси, які є багато в чому чисто споглядальними й умоглядні, не підкріплені науковими знаннями. Вони складаються під впливом повсякденного практичного досвіду людей у ході їхнього реального зіткнення з різними політичними подіями, особистого переживання цих подій, у процесі взаємного обміну думками між людьми й, нарешті, під впливом різного роду пропаганди — від політичної реклами до впливу на масову аудиторію через телебачення, радіо, печать. Повсякденна політична свідомість людей — це найчастіше їхні політичні думки про поточні політичні події, багато в чому неповні й неглибокі, що не охоплюють даної події у всій глибині їх причинних і закономірних зв'язків, не уловлювальні тенденції їхнього розвитку. У силу цього повсякденна політична свідомість містить чимало політичних ілюзій і неправильних уявлень про ті або інші політичні явища.

Можна, мабуть, сказати, що на рівні повсякденної політичної свідомості мислить більша частина суспільства, що не володіє знаннями про глибинні закони розвитку політичного життя. Зрозуміло, у людей з різним рівнем освіти й культури в різному ступені розвинена їхня політична свідомість. Одні проявляють широту й гнучкість політичного мислення, інші на це не здатні, тому що їхнє політичне мислення

вузько, поверхово. Але в тій й іншому випадках це буде їх повсякденна політична свідомість, що не ґрунтується на знанні законів розвитку політичної дійсності.

- На відміну від повсякденної теоретична політична свідомість людей виступає як якась система їхніх політичних ідей і поглядів, нерідко обґрунтованих науково. Звичайно, саме наукове пояснення тих або інших політичних процесів може мати різну глибину й обґрунтованість. До того ж не всяка політична теорія є справді науковою. І все-таки теоретична політична свідомість по самій своїй природі йде далі життєвих поглядів і прагне розкрити глибинні взаємозв'язки політичних явищ. На рівні теоретичної політичної свідомості осмислюється також соціальна природа різних політичних сил, а суб'єкти одержують більш ясні погляди на своє власне положення в системі політичних відносин даного суспільства й про можливості затвердити себе в рамках даних відносин. Звичайно ж, не кожна людина мислить на рівні політичних теорій, що допомагають їй глибше розібратися в суті політичних процесів й у їхніх закономірних зв'язках. Для цього необхідна відповідна освіта. У цей час ще чимало людей міркують про політичні явища на рівні повсякденної свідомості або політичних міфів. І все-таки тенденція така, що наукова політична свідомість формується у все більшого числа людей. Цього вимагає сучасне життя.

Як специфічні прояви політичної свідомості виступають політична психологія й політична ідеологія:

/ Політична психологія з'являється як єдність певного усвідомлення політичної дійсності й відносин до неї. Її компонентами виступають не тільки уявлення людей про політичні явища, але й політичні спонування й мотиви діяльності, свідомо політична зацікавленість у чому-небудь.

Всі ці прояви політичної психології містять у собі певне осмислення політичної дійсності й разом з тим виражають спрямованість соціально-політичних груп, партій й окремих особистостей на цілком конкретні політичні дії. Політична психологія нерідко характеризується як якийсь стан політичної свідомості більших мас людей, прояв психічного складу класів, націй і народів.

В остаточному підсумку, політична психологія виступає як якийсь сплав (палітра) політичних почуттів, настроїв, думок суб'єктів, що становить емоційну сторону політичної свідомості, її, так би мовити, емоційне тло. Вона немов охоплює всі області масової свідомості й тому має велику спонукальну й мобілізуючу силу. [Не випадково широко й глибоко мислячі вожді й лідери політичних партій і рухів завжди враховували й ураховують політичні настрої мас, спрямованість їхньої політичної свідомості.]

/ Політична ідеологія являє собою теоретичне відбиття політичної дійсності через призму інтересів класів, націй, політичних партій. У політичній ідеології інтереси соціально-політичних сил виражаються на рівні теорій і наукових концепцій. При цьому досягається більш глибоке розуміння даних інтересів, розкриваються їхня сутність, зміст і спрямованість.

Все сказане вище підкреслює ту обставину, що політична соціологія не може не приділяти найпильнішої уваги політичній психології й політичній ідеології мас, у

цілому їхній політичній свідомості, роль якої в житті сучасного суспільства постійно зростає.

- **Політична організація**

Політична організація – це сукупність всіх державних і недержавних установ й організацій, що реалізують політичну владу.

Це не тільки політичні партії, але й громадські організації, а також такі неформалізовані форми як мітинги, демонстрації й т.п.

Варто сказати, що політичні організації найчастіше відрізняються внутрішньою суперечливістю, оскільки включають не тільки політичні установи й організації, які виражають інтереси правлячої еліти, але й політичні організації, що виражають інтереси соціальних груп, усунутих від влади.

Найважливішим засобом удосконалювання всіх елементів політики й політичної системи в цілому є «політична культура».

Вона припускає:

- освіченість й інформованість суспільства;
- знання законів;
- терпимість до інших думок;
- здатність враховувати чужі інтереси;
- уміння вирішувати протиріччя й т.д.

10.3 Політика й влада

До найбільш важливих політичних інститутів суспільства можна віднести інститути політичної влади, права й ідеології. Вони проявляють себе в діяльності — парламенту, уряду, місцевих органів влади, правоохоронних органів, а також у діяльності політичних партій і засобів масової інформації. Кожний з цих політичних інститутів має свої специфічні функції, спрямовані на забезпечення діяльності тієї або іншої ланки існуючої політичної системи.

З моменту зародження політика складалася на основі владних відносин: панування й підпорядкування, керування й виконання. Це найважливіша особливість політики, оскільки без наявності владних відносин неможливо підтримувати цілісність і стабільність суспільства, неможливе об'єднання людей й узгодження їхньої діяльності.

Проблема влади в соціології трактується неоднозначно.

Існує безліч визначень влади. Відповідно до одного з них, влада — це соціальні відносини залежності, у процесі яких один із суб'єктів має здатність і можливості підкоряти своїй волі іншого суб'єкта.

Можна виділити кілька класифікацій влади залежно від того, що вважати підставою:

- по області функціонування виділяють
 - політичну
 - економічну

- юридичну
- інформаційну
- по обсязі прерогатив
- державна
- міжнародна
- сімейна
- по режиму правління
- тоталітарна
- авторитарна
- ліберальна
- демократична
- по соціальному типу
- рабовласницька
- феодальна
- буржуазна
- соціалістична й т.д.

Політична влада проявляється в здатності певних соціальних сил нав'язувати свою політичну волю іншим соціальним силам і навіть всьому суспільству.

Вищим проявом політичної влади виступає влада державна. [У цьому випадку соціальні сили, що володіють державною владою, нав'язують свою волю іншим членам суспільства за допомогою державного апарата й державних важелів впливу на суспільство - від ідеологічних до правових і військових. Використовуючи механізми державної влади, вони вирішують широке коло проблем, пов'язаних з їх економічними, політичними, соціальними й духовними інтересами. І зміцнюючи свою політичну владу в суспільстві, вони зміцнюють і своє соціально-економічне положення, забезпечують умови для власного добробуту й розвитку.

В політичній влади прийнято виділяти три галузі:

1) законодавча

(формується шляхом вільних виборів;

вона визначає основи внутрішньої й зовнішньої політики держави, затверджує держбюджет, вносить правлення в конституцію, приймає закони й контролює їхнє виконання.

У демократичних державах носієм законодавчої влади виступає парламент)

2) виконавча

(виконавчу владу здійснює уряд;

вона повинна бути заснована на законі й працювати в рамках закону, тобто не має права жадати від громадян виконання яких-небудь обов'язків, якщо це не передбачено законом)

3) судова

(включає установи, які представляють самостійну структуру державної організації)

Вважається, що в демократичних державах всі три галузі влади повинні бути рівні і незалежні, тобто не повинне бути якої-небудь вищої влади й підпорядкування їй.

Боротьба за владу, її розподіл і реальне здійснення відбувається в процесі політичної діяльності різних соціальних груп, політичних партій і рухів. Їхня політична діяльність складається із численних конкретних політичних дій, спрямованих на зміну або ж зміцнення існуючих у даному суспільстві політичних інститутів, цивільних прав і волі, в цілому державного ладу.

Правителі завжди прагнули створити враження правомірності своєї влади й законності правління. У суспільстві, де народ з повагою ставиться до закону й довіряє уряду, потрібні мінімальні умови для примуса (тобто легше керувати).

Тому важливе значення для політичної стабільності суспільства має легітимність, тобто законність влади. «Легітимація» - це суспільне визнання якої-небудь дії або діючої особи. Тобто держава може бути легітимною, якщо громадяни відчувають, що вона виправдує їхні надії. Легітимація пов'язана з наявністю у влади (у політичній еліті) авторитету; з вірою переважної більшості в те, що існуючий порядок є кращим для даної країни.

Панування й підпорядкування, влада однієї людини над іншою закладені вже в самому характері людини, у природі міжособистісних відносин.

Мотивація підпорядкування досить складна. Вона може бути заснована на:

- страху;
- звичці до покори;
- на переконанні в необхідності підпорядкування;
- на авторитеті;
- на зацікавленості в покорі.

Однак однією демагогією владу не завжди можна забезпечити, тому фундаментом влади, як правило, є насильство.

Але найбільш стабільною є влада, побудована на інтересі. Особиста зацікавленість спонукує підлеглих до добровільного виконання розпоряджень і робить зайвим контроль і застосування негативних санкцій.

Також сприятливою вважається влада, заснована на авторитеті. Авторитет являє собою високо цінні якості, якими підлеглі наділяють керівника. Авторитет може бути:

- / науковим (якість ученості);
- / діловим (компетентність, навички, досвід);
- / моральним (високі моральні якості);
- / релігійним (святість).

Однак бажання панувати так сильно в людях, що воно захоплює не тільки тих, хто має до того покликання й талант, але й тих людей, які зовсім позбавлені необхідних якостей.

10.4 Політична система суспільства

Сукупність існуючих у суспільстві політичних інститутів становить важливу ланку його політичної системи, що, однак, не вичерпується даними інститутами. Адже політичні функції виконуються не тільки чисто політичними установами й

організаціями, але й багатьма суспільними організаціями (у тому числі профспілковими, молодіжними, творчими організаціями). Кожна з цих організацій представляє й захищає інтереси певних соціальних груп і шарів суспільства, у тому числі їхні політичні інтереси, пов'язані з реалізацією їхніх політичних прав і волі. У силу цього вони також становлять певні ланки існуючої в суспільстві політичної системи.

Політична система суспільства - це сукупність установ й організацій, діяльність яких носить політичний характер, тобто спрямована на практичне здійснення політичних інтересів певних класів, інших соціальних груп, а також національних спільнот. Ці установи й організації взаємозалежні й взаємодіють між собою, роблячи більш-менш цілісну політичну систему.

Основні функції даної системи полягають у регулюванні досить об'ємної сукупності політичних відносин між соціальними групами й національними спільнотами, а також між державами. У рамках даних відносин відбувається діяльність всіх соціальних суб'єктів, їхня боротьба за свої політичні інтереси, політичне суперництво й співробітництво.

До основних елементів політичної системи суспільства відносяться:

- органи держави, її законодавчої й виконавчої влади;
- армія;
- правоохоронні органи (насамперед суд, прокуратура, міліція);
- політичні партії;
- політичні рухи;
- громадські організації (профспілкові, молодіжні, творчі й т.д.), діяльність яких носить тією чи іншою мірою політичний характер і пов'язана зі здійсненням політичних інтересів певних соціальних груп.

У системі політичної організації суспільства особливо важливе місце належить державі. Використовуючи важелі влади, органи системи держави вирішальним образом впливають на всі інші ланки політичної системи суспільства. Держава виступає, насамперед, як якийсь апарат законодавчої, виконавчої й судової влади в руках пануючих у суспільстві соціально-класових сил. За допомогою апарата державної влади дані сили закріплюють своє політичне панування в суспільстві й реалізують на практиці свою волю вже не тільки в сфері політичних, але також соціально-економічних, духовно-моральних й інших суспільних відносин.

Держава існувала не завжди. Вона - результат історичного розвитку суспільства, його диференціації на різні соціальні групи, результат розвитку продуктивних сил:

- В епоху первіснообщинного ладу не було необхідності в особливому органі влади, тому що всі суспільні функції виконувалися дорослими людьми, а на чолі стояли обрані старійшини.

- Але у величезному суспільстві з економічною диференціацією, природною стала й розбіжність інтересів у різних груп людей. Однак суспільство повинне функціонувати як єдине ціле, і тому потрібен був орган керування суспільством, що

вирішував би питання війни й миру, питання взаємин і виконував би багато інших функцій.

Тому до основних ознак держави відносять:

- наявність системи органів й установ, що здійснюють функції влади;
- територіальний поділ населення, у якому вже не враховуються кривні зв'язки;
- поява груп людей, професією яких стало керування, а не продуктивна праця, (тобто виникнення державного апарату);
- наявність права, що закріплює відповідну систему норм.

Таким чином, держава – це система органів суспільства, що захищає права своїх громадян, здійснює функціонування інститутів влади (законодавчої, виконавчої, судової), контролює свою територію, зберігає культурні цінності, впливає на розвиток економіки країни й т.д.

Однак, характеристика політики буде неповною, якщо ми не зупинимося на понятті політичного режиму.

У широкому змісті слова політичний режим — це сукупність методів, способів, прийомів політичного керування й регулювання.

Він дає інформацію про співвідношення елементів політики, про характер зв'язку органів держави й інших ланок політичної системи, про співвідношення галузей влади, особливості партійних систем, процедури вибору політичних керівників.

Політичний режим здійснюється за допомогою всієї системи політичного панування. Разом з тим він залежить від сили й організованості опозиції. У ньому особливо яскраво виявляється реальне співвідношення соціально-класових сил.

Соціологи й політологи виділяють у якості основних три політичних режими: тоталітарний, авторитарний і демократичний.

/ Ознаками тоталітаризму є: гегемонія однієї партії, монополія однієї ідеології, всевладдя каральних органів, заперечення прав людини, придушення опозиції. Прагнення держави до повного контролю над всіма сферами людського життя. Повне підпорядкування всіх громадських організацій правлячим структурам, заперечення цивільного суспільства.

/ Ознаки авторитаризму не настільки категоричні. Авторитаризм допускає обмежений плюралізм і разом з тим забороняє окремі організації. Немає вже тотального контролю над всіма сторонами життя суспільства. Авторитаризм припускає сильну владу, але не диктатуру. Влада заснована на законі, конституції. Але вона пов'язана з авторитетом окремих особистостей або колективного органа.

/ Демократичний режим припускає участь широких верств населення в керуванні, виборність органів влади, багатопартійність, розмежування держави й цивільного суспільства, гласність, широкі права й волю громадян, плюралізм у мисленні й діяльності, гармонійне сполучення галузей влади, її децентралізацію й т.д.

Подолання політичної кризи пов'язане з розвитком політичної культури як населення, так і політичних лідерів. Це вимагає великої роботи з політичної освіти й виховання населення, навчання представників політичної еліти.

